অধ্যায় ৪ ঃ কাব্যৰ গুণ আৰু ৰীতিবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য

৪.২ পৰিচয়

৪.৩ গুণৰ লক্ষণ

- ৪.৩.১ বিভিন্ন প্রকাৰৰ গুণ
- ৪.৩.২ কাব্যৰ গুণ
- ৪.৩.৩ শব্দগুণ আৰু অর্থগুণ
- ৪.৩.৪ ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্রত গুণৰ স্থান
- ৪.৩.৫ গুণৰ বৈশিষ্ট্য

4.4 ৰীতিৰ লক্ষণ

- 4.4.1 বিভিন্ন প্রকাৰৰ ৰীতি
- 4.4.2 ৰীতিবাদ
- 4.4.3 বিভিন্ন আলংকাৰিকৰ মতে ৰীতিবাদ
- 4.4.4 ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য

4.5 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

4.6 অধিক জানিবলৈ

4.7 অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

4.8 আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গুণৰ লক্ষণ তথা বিভিন্ন প্রকাৰ গুণৰ লগত পৰিচিত হ'ব
- গুণবাদ, শব্দগুণ আৰু অর্থগুণৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- গুণৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্রত গুণৰ স্থান সম্পর্কে ধাৰণা লাভ কৰিব
- ৰীতিৰ লক্ষণ আৰু ৰীতিৰ প্রকাৰভেদ সম্পর্কে জ্ঞান লাভ কৰিব
- ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ৰীতিবাদৰ ধাৰণাৰ লগত পৰিচিত হ'ব।

৪.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টি স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্রমৰ চতুর্থ ষান্মাসিকৰ বুনিয়াদী পাঠ্যবিষয়ৰ চতুর্থ অধ্যায়। এই অধ্যায়টিত প্রাচ্য নন্দনতত্ত্বৰ গুণ আৰু ৰীতিৰ বিষয়ে আপুনি অধ্যয়ন কৰিবলৈ পাব।

প্ৰতিজন মানুহৰ মাজত যেনেদৰে দয়া, মায়া, ক্ষমা, দানশীলতা আদি গুণ পৰিলক্ষিত হয় ঠিক তেনেদৰে প্ৰাচীন আলংকাৰিকসকলৰ মতে কাব্য এখনতো কিছুমান নিৰ্দিষ্ট গুণ নিহিত থাকে। কাব্য এখন ৰচনাৰ সময়ত গুণ আৰু ৰীতি দুয়োটা বিষয়কে গুৰুত্ব দিয়া হয়। অলংকাৰ শাস্ত্ৰ অনুসাৰে আচাৰ্য্য বামন যিদৰে ৰীতিবাদৰ প্ৰতিষ্ঠাতা তেনেদৰে তেওঁ গুণৰো প্ৰৱৰ্তক। এই অধ্যায়টিত গুণ আৰু ৰীতিৰ লক্ষণৰ লগতে ৰীতিবাদ তথা গুণ; আৰু কাব্যত এই দুয়োটা বিষয়ৰ ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কে সম্যক আভাস দিয়া হ'ব।

৪.৩ গুণৰ লক্ষণ

গুণ মানে কি? মানুহৰ শৰীৰত থকা দয়া, মায়া, ক্ষমা আদি গুণবোৰ আমি সহজে অনুমান কৰিব পাৰোঁ, কিন্তু কাব্যৰ ক্ষেত্ৰত এই গুণৰ সংজ্ঞা বেলেগ। শব্দ আৰু অৰ্থ এই দুয়োৰে সহযোগত কাব্য শৰীৰৰ সৃষ্টি হয় যাৰ আত্মা হৈছে ৰস।

গুণৰ লক্ষণ হিচাপে সাহিত্য দৰ্পণকাৰ কবি বিশ্বনাথ কবিৰাজে *সাহিত্যদৰ্পণৰ প্ৰথম* পৰিচ্ছেদত এনেদৰে কৈছে—

উৎকৰ্ষহেতবঃ প্ৰোক্তা গুণালংকাৰৰীতয়ঃ।

অৰ্থাৎ কাব্যত আত্মা স্বৰূপ ৰসৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰে গুণ, অলংকাৰ আৰু ৰীতিয়ে। গুণ মানুহৰ শৌৰ্য্য আদিৰ দৰে, অলংকাৰ শৰীৰৰ শোভা বৃদ্ধিকাৰী কেৰু, কুণ্ডলৰ নিচিনা আৰু ৰীতি হৈছে মানৱদেহৰ অঙ্গসংস্থানৰ দৰে। গুণ, অলংকাৰ আৰু ৰীতিক কাব্যৰ উৎকৰ্ষসাধক এই কাৰণে কোৱা হয় কিয়নো গুণ, অলংকাৰ আৰু ৰীতিৰ জৰিয়তে শব্দ আৰু অৰ্থৰ যোগেদি কাব্যৰ আত্মাস্বৰূপ ৰসৰ উৎকৰ্ষ সাধিত হয়। শৃঙ্গাৰ, বিৰহ আদি নবিধ ৰসৰ ব্যৱহাৰ কাব্যত ব্যৱহৃত হৈ থাকে।

৪.৩.১ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ গুণ

বিভিন্ন আলংকাৰিকৰ মতে গুণৰ প্ৰকাৰভেদো ভিন্ন ভিন্ন। আচাৰ্য দণ্ডীৰ মতে গুণৰ সংখ্যা দহটা। যেনে- শ্লেষ, প্ৰসাদ, সমতা, মাধুৰ্য, সৌকুমাৰ্য, অৰ্থব্যক্তি, উদাৰত্ব, ওজঃ, কান্তি আৰু সমাধি। আকৌ আচাৰ্য বামনৰ মন্তব্যানুসৰি শব্দ আৰু অৰ্থ-উভয়তে এই দহোটা গুণ বিদ্যমান। অৰ্থাৎ তেওঁৰ মতে গুণৰ সংখ্যা বিশটা। কিন্তু পৰৱৰ্তীকালত মম্মট ভট্ট, বিশ্বনাথ কবিৰাজকে আদি কবি বাকী আলংকাৰিকসকলে প্ৰধানতঃ তিনিটা গুণক স্বীকাৰ কৰিছে— সেই কেইটা হ'ল— মাধুৰ্য, ওজঃ আৰু প্ৰসাদ।

এই তিনিবিধ গুণ আমাৰ চিত্তত কেনেকুৱা প্ৰভাৱ পেলায় সেই প্ৰসঙ্গত কোৱা হৈছে— মাধুৰ্য, ওজঃ, প্ৰসাদ এই তিনি গুণৰ দ্বাৰা যথাক্ৰমে চিত্তত দ্ৰুতি বা দ্ৰৱীভাব, দীপ্তি বা প্ৰজ্জ্বলন আৰু বিকাশ— এই তিনিবিধ পৰিণাম ঘটে। কিছুমান বিশেষজ্ঞৰ মতে সম্ভোগশৃঙ্গাৰ, কৰুণ বিপ্ৰলম্ভ আৰু শান্ত ৰসৰ ক্ষেত্ৰত চিত্তৰ দ্ৰৱীভাৱ বেছিকৈ

অনুভূত হয়। ঠিক তেনেকৈ বীৰ, বীভৎস আৰু ৰৌদ্ৰ ৰসৰ ক্ষেত্ৰত চিত্ত দীপ্ত বা প্ৰজ্বলতি হৈ উঠা আমাৰ অনুভূতি হয় আৰু প্ৰসাদ বা প্ৰসন্নতা চিত্তৰ বিকাশাত্মক অনুভূতিৰ ফালে আমাৰ মন আকৃষ্ট কৰে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ আচাৰ্য দণ্ডীৰ মতে গুণৰ সংখ্যা কিমান আৰু কি কি? (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

৪.৩.২ কাব্যৰ গুণ

গুণৰ লক্ষণৰ পৰা আমি গম পালো যে ই কাব্যৰ এটা স্থিৰ বা নিত্য ধৰ্ম। গুণ কাব্যৰ শৰীৰক আধাৰ কৰি শব্দ আৰু অৰ্থৰ মাজেদি কাব্যৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰে।

বিভিন্ন আলংকাৰিকে গুণ সম্পৰ্কে বিভিন্ন মত আগবঢ়াইছে। বামন, আনন্দবৰ্ধন, মম্মট ভট্ট, জগন্নাথ, দণ্ডী, বিশ্বনাথ কবিৰাজ আদিয়ে গুণ ৰসৰ প্ৰধান আৰু স্থায়ী ধৰ্ম বুলি মতামত আগবঢ়াইছে।

ধ্বনিকাৰ আনন্দবৰ্ধন আদি প্ৰায়বিলাক আচাৰ্যৰ মতে গুণ ৰসৰ ধৰ্ম আৰু ৰসক যিহেতু কাব্যৰ আত্মা বুলি কোৱা হৈছে সেই হেতু ৰসৰ ধৰ্ম হিচাপে গুণকো কাব্যৰ উৎকৰ্ষ সাধক হিচাপে প্ৰতিপন্ন কৰা হৈছে।

আকৌ কিছুমান আলংকাৰিকৰ মতে মাধুৰ্য গুণৰ প্ৰয়োগ অৰ্থাৎ চিত্তৰ দ্ৰৱীভুত ভাৱ সম্ভোগশৃঙ্গাৰ, কৰুণ বিপ্ৰলম্ভ আৰু শান্ত ৰসৰ ক্ষেত্ৰত বেছিকৈ ব্যৱহৃত হয়। আন আন আলংকাৰিকৰ মতে আকৌ সম্ভোগতকৈ কৰুণ বিপ্ৰলম্ভ আৰু শান্ত ৰসত চিত্তদ্ৰুতিৰ প্ৰতিফলন দেখা যায়।

তৃতীয় এদলৰ মতে সম্ভোগকৈ কৰুণ বিপ্ৰলম্ভ আৰু শান্তত মাধুৰ্য গুণৰ বেছিকৈ প্ৰয়োগ দেখা যায়।

ওজঃ গুণৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাচীন আলংকাৰিকসকলৰ মতামত এই যে সহৃদয় সমাজত তিনিটা ৰসতো চিত্তৰ দীপ্তিভাৱ উত্তৰোত্তৰ বেছি পৰিলক্ষিত হয়।

চিত্তৰ বিকাশাত্মক গুণটি হ'ল প্ৰসাদ। ই সকলো ৰসানুভূতিৰ মাজত নিহিত থকাৰ বাবে সকলো ৰস, শব্দ, অৰ্থ আৰু ৰচনাৰ সাধাৰণ গুণ। এই গুণবিশিষ্ট ৰস, শব্দ, অৰ্থ আৰু ৰচনাক 'প্ৰসন্ন' বোলা হয়।

ভোজৰাজৰ মতে চিত্তৰ চাৰিটা অৱস্থা যেনে— বিকাশ, বিক্ষেপ, সংকোচ আৰু বিস্তাৰ, টিকাকাৰ ৰামসিংহৰ মতানুসাৰে শৃঙ্গাৰ আৰু হাস্যত বিকাশ, ৰৌদ্ৰ আৰু কৰুণত বিক্ষেপ, বীৰ আৰু অদ্ভুতত বিস্তাৰ, বীভৎস আৰু ভয়ানকত সংকোচ অৱস্থা হয়। ভৰতমুনিয়েও এই মতক সমৰ্থন কৰিছে বুলি উল্লেখ আছে। খ্ৰীষ্টিয় নৱম শতিকাত আলংকাৰিক আচাৰ্য বামনকে এই মতবাদটিৰ প্ৰধান প্ৰৱক্তা হিচাপে বিবেচনা কৰা

হয়। বামনৰ অভিমত অনুসাৰে গুণবিলাক শব্দ আৰু অর্থক আশ্রয় কৰি থাকিয়েই কাব্যৰ শোভা জন্মায়। *কাব্যালংকাৰসূত্রবৃত্তিত* বামনাচার্য্যই গুণযুক্ত ৰচনাকে সাহিত্যৰ প্রাণ বা আত্মা বুলি গ্রহণ কৰিছে। (*কাব্যালংকাৰ সূত্রবৃত্তি* (১/২/৬-৮)।

'ৰসগঙ্গাধৰ' জগন্নাথে উল্লেখ কৰা মতে ট বর্গ ভিন্ন আন বর্গৰ প্রথম আৰু দ্বিতীয় বর্ণ, শ, ষ, স, য, ৰ, ল, ৱ আৰু পঞ্চম বর্ণ মধুৰ ৰসৰ ব্যঞ্জক। যেনে—

কনক কিঙ্কিনি ধ্বনি ঝলকে মঞ্জীৰ মণি
দোলে হৃদয়ে হেম মালা।
চঞ্চল লোচন মন হেৰয় ৰমনী ঘন
হৰি বয়ন বৰমালা।।
(ৰুক্মিণী হৰণ নাট)

আকৌ, প্রথম আৰু তৃতীয় বর্ণৰ তলত বা ওপৰত যুক্ত হোৱা, বর্গৰ মহাপ্রাণ বর্ণসমূহ, ৰকাৰ যুক্ত বর্ণ, ট, ঠ, ঢ়, শ, ৰ আৰু দীর্ঘ সমাসযুক্ত ৰচনা ওজঃ গুণৰ ব্যঞ্জক।

'ঠাট প্রকট পটু কৌটি কৌটি কপি,
গিৰি গড় গড়
পদ ঘাৰে।"
(শ্রীশঙ্কৰদেৱ, বৰগীত)

আকৌ বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ 'সাহিত্য দর্পণ'ত উল্লেখ আছে—

"চিডং ব্যাপ্নোতি মঃ ক্ষিপ্রং শুষ্কেন্ধনমিৰা নলঃ।
স প্রসাদঃ সমস্তেষুৰসেষুৰচনাসু চ।।
শব্দাস্তন্ব্যঞ্জকা অর্থবোধকাঃ শ্রুতিমাত্রতঃ'।"
(*সাহিত্যদর্পন*-৮/৮-৯)

অর্থাৎ, অগ্নিয়ে যি দৰে শুকান খৰি পালে অতি সোনকালে তাকে ব্যাপ্ত কৰে, ঠিক তেনেদৰে যি গুণে অতি শীঘ্রে শ্রোতাৰ হৃদয় পৰিব্যাপ্ত কৰে সেয়ে প্রসাদ গুণ, যিবোৰ শব্দ শুনা মাত্রে অর্থবোধ হয় সেইবোৰ শব্দই প্রসাদ গুণৰ ব্যঞ্জক।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ অলংকাৰ গ্রন্থখনৰ নাম কি?

৪.৩.৩ শব্দগুণ আৰু অর্থগুণ

'কাব্যং গ্রাহ্যমলংকাৰাৎ' (*নন্দনতত্ত্বঃ প্রাচ্য* আৰু *পাশ্চাত্য*, পৃষ্ঠা 285) অর্থাৎ আচার্য বামনৰ মতে অলংকাৰৰ বাবে কাব্য গ্রহণযোগ্য। কিন্তু ভাল কাব্যৰ কাৰণে অলংকাৰৰ লগতে ইয়াৰ ৰীতি আৰু গুণৰ যথাযথ ব্যৱহাৰ প্রয়োজন আৰু শব্দ, অর্থ,

অলংকাৰ, গুণ, ৰীতিৰ প্ৰয়োগে এখন সাধাৰণ কাব্যৰ কাব্যসৌন্দৰ্য্য বহুগুণে বৃদ্ধি কৰে। ৰীতিবাদৰ প্ৰৱৰ্তক আচাৰ্য বামন গুণৰো প্ৰৱৰ্তক। দণ্ডীৰ দৰে বামনেও কাব্যৰ দহোটা গুণ স্বীকাৰ কৰিছে যদিও বামনৰ মতে শব্দ আৰু অৰ্থভেদে এই দহোটা গুণ বেলেগ বেলেগকৈ প্ৰযোজ্য হৈছে। সাহিত্য সমালোচক সুশীল কুমাৰ দেৰ *History of Sanskrit Poetics* দ্বিতীয় খণ্ডত উল্লেখ কৰা গুণবোৰ হ'ল—

শব্দগুণ

(1) ওজঃ (গাঢ়বন্ধত্ব)

(2) প্ৰসাদ (শৈথিল্য)

(3) শ্লেষ (মসৃনতম্)

(4) সমতা (মাৰ্গ ভেদ)

(5) সমাধি (আৰোহ-অৱৰোহক্ৰম)

(6) মাধুৰ্য (পৃথকপদত্ব)

(7) সৌকুমাৰ্য (অজৰথত্ব)

(8) উদাৰতা (কোমলশব্দ)

(9) অৰ্থব্যক্তি (অৰ্থৰ প্ৰতিপত্তি)

(10) কান্তি (ঔজ্জ্বল্য)

অৰ্থগুণ

(1) ওজঃ (অৰ্থৰ প্ৰৌঢ়তা)

(2) প্ৰসাদ (অনুপযোগী অৰ্থ বৈষম্য)

(3) শ্লেষ (ঘনতা)

(4) সমতা (প্ৰক্ৰমভেদ)

(5) সমাধি (অৰ্থদৃষ্টি)

(6) মাধুৰ্য (উক্তিবৈচিত্ৰ্য)

(7) সৌকুমাৰ্য (অপাৰুস্য)

(8) উদাৰতা (অগ্ৰাম্যত্ব)

(9) অৰ্থব্যক্তি (বস্তু স্বভাৱস্ফুটত্ব)

(10) কান্তি (দীপ্ত-ৰসত্ব)

বামনৰ মতে 'কাব্যশোভায়াঃ কৰ্ত্তাৰো ধৰ্ম গুণাঃ' অৰ্থাৎ ওজঃ, প্ৰসাদ প্ৰভৃতি গুণবোৰ নিজেই কাব্য শোভা সৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম হয় আৰু এই সক্ষমতাৰ কাৰণে ইয়াকে গুণ বোলা হয়। উদাৰতা নামৰ শব্দগুণক বামনে শব্দৰ নৃত্য বুলি কৈছিল।

৪.৩.৪ ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্ৰত গুণৰ স্থান

'কাব্যালংকাৰৰ' লেখক ভামহৰ সময় আছিল সপ্তম শতাব্দীৰ প্ৰথমভাগ। তেওঁক

প্ৰথম বা আদিম আলংকাৰিক ৰূপে জনা যায়। তেওঁৰ মতেও গুণ আৰু অলংকাৰৰ কোনো বিশেষ ভেদ নাই। দণ্ডীৰ ন্যায় কোনো বিশেষ ভেদ উল্লেখ কৰা নাছিল।

'*কাব্যাদৰ্শ*'ৰ লেখক দণ্ডীৰ সময় আছিল সপ্তম শতাব্দীৰ উত্তৰাৰ্ধ। দণ্ডীৰ *কাব্যাদৰ্শত* গুণৰ বিশেষ উল্লেখ পোৱা নাযায়। এওঁ 'ৰীতি'ৰ প্ৰত্যয় প্ৰথম ব্যৱহাৰ কৰে আৰু 'ৰীতি' শব্দ প্ৰয়োগ নকৰি 'মাৰ্গ' শব্দহে ব্যৱহাৰ কৰিছে। '*কাব্যালংকাৰসূত্ৰ*'কাৰ বামনৰ সময় আছিল অষ্টম শতাব্দীৰ ওচৰাওচৰি সময়। 'গুণ বিবেচন' নামক তৃতীয় অধিকৰণত তেওঁ যথাক্ৰমে গুণ, অলংকাৰ, শব্দগুণ আৰু অৰ্থগুণৰ বিশদ বিৱৰণ দিছে।

850 খৃঃ অৰ্থাৎ নৱম শতাব্দীৰ আশে পাশে আছিল '*কাব্যালংকাৰ*' কৰ্তা ৰুদ্ৰটৰ সময়কাল। তেওঁ নায়কৰ গুণ অৰ্থাৎ ওজঃ গুণৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল।

ধ্বনিমাৰ্গৰ প্ৰৱৰ্তক আনন্দবৰ্ধনৰ সময় 850 খৃষ্টাব্দ। তেওঁৰ ৰচিত গ্ৰন্থখনৰ নাম *ধ্বন্যালোক*। মম্মটভট্ট, বিশ্বনাথ কবিৰাজ, পণ্ডিতৰাজ জগন্নাথ আদি সকলে তেওঁক সন্মান কৰিছিল। এই আলংকাৰিকসকলে তিনিটা প্ৰধান গুণ, মাধুৰ্য, ওজঃ আৰু প্ৰসাদ গুণক মানি লৈছিল। '*কাব্যপ্ৰকাশ*'ত মম্মটাচাৰ্য্যই কাব্যৰ লক্ষণ প্ৰসঙ্গত কৈছিল— 'তদদোষৌ শব্দাৰ্থৌ সগুণাবনলংকৃতী পুনঃ ক্বাপি' অৰ্থাৎ দোষহীন, গুণান্বিত আৰু অলংকাৰযুক্ত শব্দাৰ্থই কাব্য।

৪.৩.৫ গুণৰ বৈশিষ্ট্য

আচাৰ্য্য দণ্ডীয়ে মুঠ দহটা গুণৰ উল্লেখ কৰিছে। যেনে— শ্লেষ, প্ৰসাদ, সমতা, মাধুৰ্য, সৌকুমাৰ্য্য, অৰ্থব্যক্তি, উদাৰত্ব, ওজঃ, কান্তি আৰু সমাধি। কিন্তু আচাৰ্য বামনে শব্দ আৰু অৰ্থ উভয়তে এই দহোটাকৈ গুণ থকাৰ বাবে তেওঁৰ মতে গুণৰ সংখ্যা বিশটা। পৰৱৰ্তী কালৰ আলংকাৰিকসকলে কিন্তু তিনিটা প্ৰধান গুণকে স্বীকাৰ কৰিছে— সেই কেইটা হ'ল— মাধুৰ্য, ওজঃ আৰু প্ৰসাদ। মাধুৰ্য গুণৰ দ্বাৰা দ্ৰুতি, ওজঃ গুণৰ দ্বাৰা দীপ্তি আৰু প্ৰসাদ গুণৰ দ্বাৰা সহৃদয়ৰ চিত্তত বিকাশ সংঘটিত হয়।

মাধুৰ্য গুণৰ ব্যঞ্জক হ'ল— বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণৰ তলত যুক্ত হোৱা বৰ্গৰ উপৰি চাৰিবৰ্গৰ বৰ্ণ সংযুক্তি, অল্পসমাসযুক্ত ৰচনা আৰু অল্পায়াসে উচ্চাৰিত 'ৰকাৰ' আৰু 'নকাৰ' যুক্ত শব্দ। শৃঙ্গাৰ, কৰুণ আৰু শান্তৰসৰ সৃষ্টিৰ সময়ত সহৃদয় পাঠকৰ চিত্ত দ্ৰৱীভূত বা দ্ৰুতিৰ সৃষ্টি হয় আৰু এই গুণই হ'ল মাধুৰ্য গুণ।

ওজঃ গুণ ঃ

বীৰ ৰস, বীভৎস ৰস আৰু ৰৌদ্ৰ ৰসৰ প্ৰকাশত সহৃদয়ৰ চিত্ত দীপ্ত বা প্ৰজ্জ্বলিত হৈ উঠে আৰু এই গুণক ওজঃ গুণ বুলি কোৱা হয় যি তেজস্বিতাৰ প্ৰতীক। বৰ্গৰ প্ৰথম আৰু তৃতীয় বৰ্ণৰ লগত যুক্ত হোৱা বৰ্গৰ দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ, ৰকাৰ যুক্ত বৰ্ণ, ট-বৰ্গৰ প্ৰাচুৰ্য আৰু দীৰ্ঘ সমাসৰ ব্যৱহাৰ ওজঃ গুণৰ ব্যঞ্জক।

প্ৰসাদ গুণ ঃ

এই বিধ গুণৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে— চিত্তত প্ৰসন্নতা উদ্ৰেককাৰী গুণ। ন বিধ ৰস যেনে শৃঙ্গাৰ, বীভৎস, ভয়ানক, ৰৌদ্ৰ, কৰুণ, বীৰ, হাস্য, অদ্ভুত আৰু শান্ত ৰস— এই সকলো ৰসেই ইয়াৰ প্ৰকাশক হ'ব পাৰে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ মাধুৰ্য গুণৰ দ্বাৰা কি কি ৰস প্ৰভাৱিত হয়?

৪.৪ ৰীতিৰ লক্ষণ

'ৰীতি' শব্দটো অলংকাৰ শাস্ত্ৰত পাৰিভাষিক অৰ্থত ব্যৱহৃত। ভাৰতৰ প্ৰাচীনতম শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ ঋগ্বেদত 'ৰীতি' শব্দ ভিন্ন ভিন্ন অৰ্থত প্ৰযুক্ত হৈছিল, যেনে— গতি, ধাৰা আৰু মাৰ্গ অৰ্থত 'ৰীতি' শব্দৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়।

বিশ্বনাথ কবিৰাজে তেওঁৰ অলংকাৰ গ্ৰন্থ *সাহিত্য দৰ্পণ*ৰ নৱম পৰিচ্ছেদত ৰীতিৰ লক্ষণ সম্পৰ্কে কৈছে— 'পদসংঘটনা ৰীতিৰঙ্গসংস্থানবিশেষবৎ' অৰ্থাৎ আনন্দবৰ্ধনৰ দৰেই বিশ্বনাথ কবিৰাজেও শৰীৰৰ অঙ্গ সংস্থান বিশেষৰ সমান পদ সংঘটনাক 'ৰীতি' বুলি আখ্যা দিছে।

ভৰতমুনি, ভামহ আৰু দণ্ডীয়ে 'ৰীতি'ক মাৰ্গ অৰ্থত প্ৰযুক্ত কৰিছে যদিও আচাৰ্য বামনক ৰীতি সিদ্ধান্তৰ প্ৰৱৰ্তক হিচাপে স্বীকাৰ কৰা হয়।

৪.৪.১ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ৰীতি

বাণভট্টই পোন প্ৰথমে ৰীতিৰ প্ৰকাৰসমূহ এইদৰে ভাগ কৰিছিল যথাক্ৰমে উদীচ্য, প্ৰতীচ্য, দাক্ষিণাত্য আৰু গৌড় ৰীতি ভেদে। হৰ্ষচৰিতত উল্লেখ আছে—

শ্লেষ প্ৰায়মুদীচ্যেষু প্ৰতীচ্যেষু অৰ্থমাত্ৰকম্।
উৎপ্ৰেক্ষাদাক্ষিণাত্যেষু গৌড়েষ্বক্ষড়ম্বৰঃ।

(হৰ্ষচৰিত ১.৭)

কিন্তু ভামহে পোন প্ৰথমে '*কাব্যালংকাৰ*'ত ৰীতিৰ বৰ্গীকৰণ কৰি উল্লেখ কৰিছিল যে বৈদৰ্ভী আৰু গৌড়ীয় এই দুই কাব্যমাৰ্গৰ ৰীতি, বামনক অনুসৰণ কৰি *সাহিত্যদৰ্পন* কাৰ বিশ্বনাথ কবিৰাজেও নৱম পৰিচ্ছেদত চাৰি প্ৰকাৰ ৰীতিৰ কথা বিশেষভাৱে উল্লেখ কৰিছে। সেই কেইটা হ'ল— বৈদৰ্ভী চাথ গৌড়ী পাঞ্চালী লাটিকা তথা (সা. দ. ৯.২)। অৰ্থাৎ সেই তিনিটা হ'ল— বৈদৰ্ভী, গৌড়ী, পাঞ্চালী আৰু লাটী ৰীতি।

ভামহৰ দৰে দণ্ডীয়েও 'ৰীতি' অৰ্থত 'মাৰ্গ' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কালিদাসে বিশেষকৈ বৈদৰ্ভী ৰীতিত তেওঁৰ ৰচনাখিনি লিখিছিল।

৪.৪.২ ৰীতিবাদ

ৰীতিবাদ সম্পৰ্কে জানিবলৈ হ'লে ৰীতিৰ ক্ষেত্ৰত অৱদান আগবঢ়োৱা আলংকাৰিক সম্বন্ধে জানিব লাগিব। 'ৰীতি' শব্দটো ঋগ্বেদত 'গতি', ধাৰা, মাৰ্গ অৰ্থত ব্যৱহৃত হৈছিল। পৰৱৰ্তীকালত লৌকিক সংস্কৃতত ভৰতমুনি, ভামহ, দণ্ডীয়ে 'ৰীতি'ক মাৰ্গ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰিছে। কিন্তু আচাৰ্য্য বামনক ৰীতিসিদ্ধান্তৰ প্ৰৱৰ্তক হিচাপে মানি লোৱা হৈছে। কিয়নো আচাৰ্য্য বামনে সৰ্বপ্ৰথমে তেওঁৰ '*কাব্যালংকাৰ সূত্ৰবৃত্তি*' গ্ৰন্থত ৰীতি সম্পৰ্কে বিশদ আলোচনা আগবঢ়াইছিল। ৰীতিৰ প্ৰাধান্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ গৈ তেওঁ ৰীতিকেই কাব্যৰ আত্মাৰূপে স্থিৰ সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ল আৰু 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য' বুলি তেওঁৰ গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিলে। তেওঁৰ মতে অলংকাৰ নহয়, ৰীতিই কাব্যৰ আত্মা।

যদিও বামনক ৰীতি সিদ্ধান্তৰ প্ৰৱৰ্তক বুলি কোৱা হয় তথাপি আমি ভৰতমুনি, ভামহ, দণ্ডী, ভট্টলোল্লট, বাগভট্ট, অভিনৱগুপ্ত, মম্মটভট্ট, হেমচন্দ্ৰ, বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ নাম উল্লেখ কৰিব পাৰো।

ইয়াতে 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য'— বামনৰ এই উক্তিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত *সাহিত্যদৰ্পণৰ* কবি বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ মত দাঙি ধৰা হ'ল।

সাহিত্যদৰ্পণকাৰ বিশ্বনাথ কবিৰাজে কাব্যৰ স্বৰূপ নিৰূপণ প্ৰসঙ্গত 'কাব্যৰ আত্মা কি?' এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰত বিভিন্ন আলংকাৰিকৰ মত উপস্থাপন কৰি নিজৰ মত স্থাপন কৰে। বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ মতে, 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য' অৰ্থাৎ ৰীতিয়েই কাব্যৰ আত্মা বামনৰ এই কাব্যৰ লক্ষণটো প্ৰকৃততে কাব্যৰ লক্ষণ হ'ব নোৱাৰে। বামনৰ মতে শৰীৰত যেনেকৈ আত্মা বিৰাজমান, কাব্যতো তেনেকৈ ৰীতিৰূপী আত্মা বিৰাজমান। বামনৰ মতে- 'বিশিষ্টা পদ ৰচনা ৰীতি ঃ (১/২/৭)। বৈশিষ্ট্যনো কি? অৰ্থাৎ বৈশিষ্ট্যই আকৌ কি বুজাইছে? অৰ্থাৎ শ্লেষ, প্ৰসাদ প্ৰভৃতি গুণাত্মক হোৱাটোৱেই হ'ল বৈশিষ্ট্য। গতিকে দেখা যায়, কাব্যৰ আত্মা ৰীতি আৰু ৰীতিৰ আত্মা গুণ। প্ৰকাৰান্তৰে কোৱা যায়- গুণেই হ'ল কাব্যৰ আত্মা। এইটোৱেই হ'ল কাব্যৰ সাধাৰণ আৰু আৱশ্যকীয় ধৰ্ম। উপমাদি অলংকাৰে কাব্যৰ বহি�ৰঙ্গৰ শোভা বৃদ্ধি কৰে, স্বৰূপাৰ্থক নহয়। প্ৰসঙ্গক্ৰমে উল্লেখযোগ্য যে, সকলো আলংকাৰিকৰ ভিতৰত আচাৰ্য্য বামনে কাব্য স্বৰূপৰ কথা পোনপ্ৰথমে তেওঁৰ '*কাব্যালংকাৰসূত্ৰবৃত্তিত*' আলোচনা কৰিছিল।

সাহিত্যদৰ্পণকাৰে 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য' অৰ্থাৎ 'ৰীতিয়েই কাব্যৰ আত্মা' এই লক্ষণটো মানি লোৱা নাই। কিয়নো ৰীতি হ'ল পদবিন্যাসৰ বিশেষ ভঙ্গি মাত্ৰ। শব্দ আৰু অৰ্থক বিশেষকৈ সজোৱাৰ ভঙ্গিক আত্মা বুলি কোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। শৰীৰৰ বিভিন্ন অৱয়ব সংস্থানৰ পৰা আত্মা যে পৃথক সেইটো প্ৰত্যক্ষসিদ্ধ। গতিকে বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ মতে ৰীতি কাব্যৰ আত্মা হ'ব নোৱাৰে। ৰসেই কাব্যৰ আত্মা অৰ্থাৎ সাহিত্যদৰ্পণত 'বাক্যং ৰসাত্মকং কাব্যম্' বুলি বিশ্বনাথ কবিৰাজে কাব্যৰ আত্মা যে ৰস তাকেই প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছে।

৪.৪.৩ বিভিন্ন আলংকাৰিকৰ মতে ৰীতিবাদ

'ৰীঙ্‌তাবিতি ধাতো সব্যুৎপত্যা ৰীতিৰুচ্যতে'।

(সৰস্বতীকণ্ঠাভৰণ, ১১, ২৯]

অর্থাৎ 'ৰীঙ্' ধাতুত ঋণ্ প্রত্যয় যোগ হৈ ৰীতি শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে। সাধাৰণতে, এই 'ৰীঙ্' ধাতু মার্গ, শৈলী, প্রকাৰ অথবা গতি অর্থত ব্যৱহৃত হয়।

আচার্য বামনে কৈছে তেওঁৰ *কাব্যালংকাৰ সূত্রবৃত্তিত* যে 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য' অর্থাৎ কাব্যৰ আত্মা ৰীতি আৰু এনেদৰেই ৰীতি সিদ্ধান্তৰ প্রতিষ্ঠা হৈছে। বামনে আৰু কৈছে— 'বিশিষ্টপদৰচনা ৰীতিঃ'। তেওঁ বিশিষ্ট পদৰচনাক ৰীতি বুলি উল্লেখ কৰিছিল আৰু এই পদ ৰচনাৰ বিশিষ্টতা গুণৰ বাহিৰে আন একো নহয় বুলি তেওঁ অভিহিত কৰিছিল। 'বিশেষোতগুণাত্মা' এই কথাৰ মাধ্যমেদি বামনে ক'ব খুজিছে যে গুণৰ দ্বাৰা যুক্ত পদৰচনাই ৰীতি।

'*কাব্যালংকাৰ*'*কাৰ* ৰুদ্রটেও আচার্য বামনক অনুসৰণ কৰি গুণসমূহকে ৰীতি বুলি মানি লৈছিল। তেওঁৰ মতে— এতাশ্চ ৰীতয়ো নালংকাৰাঃ কিং তর্হি শব্দাশ্রয়া গুণা ইতি। (ৰুদ্রটৰ কাব্যালংকাৰ, পৃ. ২৩)

ৰাজশেখৰে কৈছে— 'বচনবিন্যাসক্রমৌ ৰীতিঃ' অর্থাৎ বচন বিন্যাসৰ ক্রমকে ৰীতি বুলি কোৱা হৈছে।

আনন্দবর্ধনে পদসংঘটনা যিয়ে গুণসমূহক আশ্রয় কৰি ৰসক ব্যক্ত কৰে তাকে ৰীতি বুলি ব্যক্ত কৰিছে। 'গুণাশ্রিতা তিষ্ঠন্তী মাধুর্য্যাদীন্‌ব্যনক্তি সা ৰসান্।' (ধ্বন্যালোক, ৩, ২)

ভোজদেৱৰ মতে ৰীতি শব্দৰ অর্থ গতি যেহেতু ৰীতি শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে 'ৰীঙ্' ধাতুৰ পৰা। আচার্য্য বিশ্বনাথেও ৰীতিৰ ব্যাখ্যা এনেদৰে দিছে— 'পদ সংঘটনা ৰীতিঃ অংগসংস্থাবিশেষবৎ।' অর্থাৎ শৰীৰৰ অঙ্গ সংস্থাপনৰ দৰে কাব্যতো পদ সংঘটনাক ৰীতি বুলি উল্লেখ কৰা হয়। (সাহিত্যদর্পণ, ৯, ১)

৪.৪.৪ ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য

আচার্য্য বামনে তেওঁৰ *কাব্যালংকাৰ সূত্রবৃত্তিত* তিনিবিধ ৰীতিৰ উল্লেখ কৰিছে— বৈদর্ভী, গৌড়ীয় আৰু পাঞ্চালী। কিন্তু পৰৱর্তী কালত আনন্দবর্ধনৰ দৰে বিশ্বনাথ কবিৰাজে তেওঁ *সাহিত্যদর্পণ* গ্রন্থত ৰীতিৰ চাৰিটা ভেদৰ উল্লেখ কৰিছে।

'বৈদর্ভীচাথ গৌড়ী চ পাঞ্চালী লাটিকা তথা।' (সাহিত্যদর্পন IX, ২)

বিশ্বনাথ কবিৰাজে 'বৈদর্ভী' ৰীতিৰ লক্ষণ এনেদৰে অভিহিত কৰিছে—

মাধুর্যব্যঞ্জকৈৰর্ণৈ ৰচনা ললিতাত্মিকা।
অবৃত্তিৰল্পবৃত্তির্বা বৈদর্ভী ৰীতিৰিষ্যতে।।

অর্থাৎ মাধুর্য গুণব্যঞ্জক বর্ণৰ সমাবেশত সুললিত, সমাসহীন বা অল্পসমাস বিশিষ্ট ৰচনাক বৈদভী ৰীতি বোলা হয়। মহাকবি কালিদাসৰ ৰচনাবোৰ বৈদভী ৰীতিত ৰচিত। যথা-

অনঙ্গমঙ্গলভূবস্তদপাঙ্গস্য ভঙ্গয়ঃ।
জনয়ন্তি মুহুর্যূনামন্তঃ সন্তাপসন্ততিম্।।

অর্থাৎ, অনঙ্গৰ মঙ্গলময় জন্মভূমি স্বৰূপ, এই সুন্দৰীৰ চকুৰ চাৱনিৰ ভঙ্গিমাই যুৱক প্রেমিকৰ অন্তৰত ধাৰাবাহিকভাৱে সন্তাপ উৎপন্ন কৰে।

গৌড়ী ৰীতিৰ লক্ষণ বিশ্বনাথ কবিৰাজে এনেদৰে কৰিছে—

ওজঃ প্রকাশকৈর্বর্ণৈর্বন্ধ আড়ম্বৰঃ পুনঃ।

সমাসবহুলা গৌড়ী-

অর্থাৎ ওজোগুণ (তেজস্বীগুণ) প্রকাশক বর্ণৰ সমাবেশত সমাস বহুল, আড়ম্বৰপূর্ণ ৰচনাৰ নাম গৌড়ী ৰীতি।

উদাহৰণ যেনে—

চঞ্চদ্ভুজভ্রমিতচন্ডগদাভিঘাতমংচূর্ণিতোৰুযুগলস্য সুযোধনস্য।
স্ত্যানাবনদ্ধঘনশোণিতশোণপানিৰুত্তংসয়িষ্যতি কচাংস্তব দেবি! ভীমঃ।।

অর্থাৎ,

দেৱী দ্রৌপদী, এই চঞ্চল বাহুযুগলৰ বেগত ঘূৰি থকা গদাৰ আঘাতত দুর্যোধনৰ উৰুযুগল চূর্ণ-বিচূর্ণ কৰি স্নিগ্ধ ঘন তেজেৰে ৰাঙলি হোৱা হাতেৰে ভীমে তোমাৰ এই চুলি মেলাব। (বেনীসংহাৰ নাটকত ভীমৰ উক্তি)

বিশ্বনাথ কবিৰাজে *সাহিত্যদর্পণত* পাঞ্চালী ৰীতিৰ লক্ষণ এনেদৰে উল্লেখ কৰিছে—

বর্ণৈঃ শেষৈঃ পুনদ্বয়োঃ।
সমস্তপঞ্চষপদো বন্ধঃ পাঞ্চালিকা মতা।।

অর্থাৎ, দুয়োবিধ ৰীতি অর্থাৎ বৈদভী আৰু গৌড়ী ৰীতিৰ উপযোগী মাধুর্য আৰু ওজঃ প্রকাশক বর্ণৰ বাহিৰে আন বর্ণৰ দ্বাৰা (অর্থাৎ প্রসাদ গুণব্যঞ্জক বর্ণ) ৰচিত, য'ত পাঁচোটা বা ছটা পদৰ সমাসতকৈ বেছি সমাসবদ্ধ পদ নাথাকে তেনেকুৱা ৰচনাৰীতিৰ পাঞ্চালী ৰীতি বোলা হয়।

উদাহৰণ, যেনে—

মধুৰয়া মধুবোধিতমাধৱীমধুসমৃদ্ধিসমেধিতমেধয়া।
মধুকৰাঙ্গনয়া মুহুৰুন্মদধ্বনিভৃতা নিভৃতাক্ষৰমুজ্জগে।।

অর্থাৎ, বসন্ত কালত বিকশিত বাসন্তী লতাৰ মকৰন্দ সম্পদেৰে যাৰ স্বৰমাধুর্য বৃদ্ধি পাইছে, তেনেকুৱা মদগুঞ্জনশালিনী, মধুৰকণ্ঠী, মধুকৰবধূৱে অব্যক্ত মধুৰ শব্দেৰে গুঞ্জন কৰি আছিল।

এই বিষয়ে ভোজৰাজৰ উক্তি অনুসৰি উল্লেখ কৰা হৈছে যে— "য'ত পাঁচোটা বা

ছটাতকৈ বেছি পদৰ সমস্ত পদ নাথাকে তেনেকুৱা ওজঃ আৰু কান্তি গুণসম্পন্ন, মাধুর্যব্যঞ্জক বর্ণৰ সুললিত ৰচনাকে কবিসকলে পাঞ্চালী ৰীতি বুলি গণ্য কৰে।

এনেদৰে আলংকাৰিক পুৰুষোত্তমৰ মতে সমাসবহুল, মহাপ্রাণ-বর্ণ বেছিকৈ থকা, অনুপ্রাস অলংকাৰৰ মহিমাৰে গাম্ভীর্যপূর্ণ বাক্যৰ সংখ্যা কম থকা ৰচনাই গৌড়ী ৰীতি।

ৰুদ্রটৰ মতে বৈদভী ৰীতিৰ লক্ষণ হ'ল— সমাসহীন নাইবা অতি কম সমাসবদ্ধ পদৰ ব্যৱহাৰ, শ্লেষ আদি দহবিধ গুণৰ প্রয়োগ, চ বর্গৰ বর্ণ বেছিকৈ থকা, অল্পপ্রাণ বর্ণৰ যোগত ৰচিত মনোৰম ৰচনাই বৈদভী ৰীতি।



৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কাব্যত ৰসৰ উৎকর্ষ সাধন কৰা শক্তিটোৱেই কাব্যৰ গুণ।
- আচার্য বামন যেনেদৰে ৰীতিসিদ্ধান্তৰ প্রৱর্তক তেনেকে গুণৰো প্রৱর্তক।
- গুণৰ লক্ষণ আৰু গুণৰ প্রকাৰভেদ ইয়াতে উল্লেখ কৰা হৈছে।
- আচার্য দণ্ডীয়ে দহবিধ গুণৰ উল্লেখ কৰিছে। আচার্য বামনে শ্লেষ আদি দহবিধ গুণকে শব্দ আৰু অর্থভেদে বিশবিধ গুণ উল্লেখ কৰিলেও প্রত্যেক বিধৰ অর্থ বেলেগ বেলেগ।
- তিনিবিধ প্রধান গুণ— মাধুর্য, ওজঃ আৰু প্রসাদ গুণৰ বর্ণনা।
- ৰীতিৰ লক্ষণ আৰু বিভিন্ন প্রকাৰ ৰীতিৰ ভেদ উল্লেখ।
- গুণ আৰু ৰীতিৰ সম্পর্কে ধাৰণা।
- প্রধান তিনিপ্রকাৰ ৰীতি— বৈদভী, গৌড়ী আৰু পাঞ্চালী, ইয়াৰ উদাহৰণ সৈতে লক্ষণ বর্ণনাৰে উল্লেখ কৰা হৈছে।



৪.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১) শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন (২০০৯); *সাহিত্য দর্শন*, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

২) শর্মা, মুকুন্দমাধব (১৯৯২); *ধ্বনি আৰু ৰসতত্ত্ব*, গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশন।

৩) বৰা, যতীন (১৯৯৯); *ছন্দ, ধ্বনি আৰু অলংকাৰ*, ডিব্রুগড় ঃ বনলতা

৪) গোস্বামী, অশোক কুমাৰ (২০০৭); *ঐতিহ্য ঃ ভাৰতীয় সাহিত্য*, গুৱাহাটী ঃ আইকন প্রকাশন।

৫) শাস্ত্রী, বিশ্বনাৰায়ণ (১৯৯৯); *সাহিত্যদর্পণ*, গুৱাহাটী ঃ শৰাইঘাট প্রকাশন।

সংস্কৃত গ্রন্থ ঃ

৬) ৰেগ্মী শর্মা, শেষৰাজ (২০১৫); *সাহিত্যদর্পণম্*, বাৰানসী ঃ চৌখাম্বা কৃষ্ণদাস অকাডমী।



৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ **নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ** আচার্য দণ্ডীৰ মতে গুণৰ সংখ্যা দহটা। যেনে- শ্লেষ, প্রসাদ, সমতা, মাধুর্য, সৌকুমার্য, অর্থব্যক্তি, উদাৰত্ব, ওজঃ, কান্তি আৰু সমাধি।

২ **নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ** *সাহিত্যদর্পণ*

৩ **নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ** মাধুর্য গুণৰ দ্বাৰা শৃঙ্গাৰ, কৰুণ আৰু শান্তৰস প্রভাৱিত হয়।

৪ **নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ** ভৰতমুণি, ভামহ, দণ্ডীয়ে 'ৰীতি' শব্দৰ ঠাইত 'মার্গ' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল।



৪.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ গুণ কি? বিভিন্ন প্রকাৰ গুণসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ ৰীতি কি? ৰীতিবাদ সম্পর্কে এটা বিস্তৃত আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ 'ৰীতিৰাত্মা কাব্যস্য'- ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ চমুটো লিখক—

(ক) মাধুর্য গুণ, (খ) ওজঃ গুণ, (গ) প্রসাদ গুণ

(ঘ) বৈদভী ৰীতি, (ঙ) গোড়ী ৰীতি, (চ) পাঞ্চালী ৰীতি।

*** ***** ***